

De conferentie van het *Mostar Friedensprojekt* te Potsdam

Inleiding

Van 5 tot 10 mei 2011 vond er in Potsdam nabij Berlijn, een internationale conferentie plaats die het over Europese herinneringscultuur in de 21^e eeuw had. De centrale problematiek draaide rond de vraag hoe de herinnering te delen en hoe ze aan te leren. Deze conferentie genoot de steun van het *Europe for Citizens Program* van de Europese Commissie en van de Land van Brandenburg.

Dit evenement werd op touw gezet door het *Mostar Friedensprojekt*, een niet-gouvernementele organisatie, die in 1994 werd opgericht en die als doel heeft het publiek op lokaal en regionaal niveau te sensibiliseren voor de politieke, sociale en burgerlijke ontwikkeling in Europa. Oorspronkelijk hield het *Mostar Friedensprojekt*, zoals zijn naam laat vermoeden, zich bezig met humanitaire projecten in Bosnië Herzegovina. Het *Mostar Friedensprojekt* wenste verschillende deelnemers van de Europese herinneringscultuur samen te brengen teneinde elkaars verschillende ervaringen op lokaal niveau uit te wisselen. Deze vertegenwoordigers hielden zich dagelijks bezig met herinnering en geschiedenis in hun nationale en regionale contexten en maken zelf deel uit van het Europese herinneringslandschap. De aandacht was vooral gericht op het lokale niveau. De discussies concentreerden zich rond drie elementen in het bijzonder: de herinnering van de slachtoffers, de reflectie over de redenen en de gevolgen en het creëren van netwerken.

Om de omvang van deze conferentie te vatten, is een kleine verkenning van de verschillende deelnemers nodig. Afkomstig uit verschillende Europese landen en allen verbonden op herinneringsvlak, waren deze organisaties al bij al zeer gevarieerd. Er waren musea, stichtingen, universiteiten en natuurlijk vertegenwoordigers van herinneringsplaatsen zoals Belzec, Majdanek of Jasenovac, om de bekendste te vernoemen. Meer dan zeventig organisaties en musea werden op deze manier uitgenodigd zich rond de tafel te zetten¹. De Stichting Auschwitz van Brussel en het Museum van het Verzet en van de Concentratiekampen van het Fort van Hoei werden uitgenodigd om België te vertegenwoordigen.

De conferentie draaide rond een centrale probleemstelling die in twee vragen samengevat kan worden: In welke mate is het idee van een 'Europese herinneringscultuur' realistisch? Tot waar is samenwerking mogelijk? Dit was een grote vraag voor een conferentie die toch vijf dagen duurde en ondanks het feit dat men op een groot aantal deelnemers kon rekenen, leek het antwoord hierop te vinden, een overmoedige of zelfs onmogelijke opgave. Anderzijds had de vraagstelling het voordeel alle deelnemers gelijkmatig te betrekken en men moest wel ergens beginnen. Naast de inherente moeilijkheid die de vraagstelling met zich meebracht, was er een tweede probleem. Dit was namelijk de kloof die *a priori* de westelijke herinneringscultuur en de herinneringscultuur in Oost-Europa scheidt. Uiteraard heeft elk Europees land zijn specificiteit en er hebben gans verschillende gebeurtenissen plaats gevonden in bijvoorbeeld België, Nederland en Frankrijk, maar wat deze laatstgenoemde landen vooral onderscheidt van de Oost-Europese landen, is wat er zich *na* de oorlog heeft afgespeeld. De herinnering van het nationaalsocialisme werd op verschillende manieren behandeld in de Europese landen.

We kunnen daarbij denken aan de herinneringsdagen, de rituelen en de herinneringsplaatsen. In sommige Oost-Europese landen werd de herinnering aan het nationaalsocialisme vrijwillig onderdrukt. Zonder hier dieper in te gaan op de herinneringsgeschiedenis van de Europese landen, moet men desondanks melden dat de landen die een communistisch regime hadden, te maken

1. Waarvan een vijftigtal effectief de verplaatsing naar Potsdam heeft gemaakt. De volledige lijst van de uitgenodigde deelnemers is terug te vinden op www.mostar-friedensprojekt.de

kregen met een staatsherinnering die maar weinig plaats vrij liet voor wetenschappelijk werk die buiten de partijorthodoxie plaatsnam. Deze situatie bleef duren tot het begin van de jaren '90, moment waarop het communistische blok ineenstuikte. Ook moet men niet uit het oog verliezen dat de archieffondsen die zich in deze landen bevonden moeilijk of helemaal niet toegankelijk waren voor Westerse onderzoekers.

Centraal is ook de discussie over het fascisme de herinnering ervan in de provincies en de landelijke gebieden. Hier focust de conferentie zich op drie niveaus: de herinnering van de slachtoffers van het nationaalsocialisme, de reflectie over de redenen, de gevolgen en het creëren van netwerken.

Met interventies en workshops, gingen de deelnemers dieper in op de tendensen van de ontwikkeling van een 'Europese herinnering / cultuur van de herinnering', in de mate dat de verschillende Europese landen met hun verleden omgingen, evenals de manier waarop werd omgegaan met de herinneringscultuur na 1945 in de Oost-Europese landen. De vraag of de herinneringscultuur veranderde of zelfs soms verdwenen is, werd eveneens gesteld.

Het verloop van de conferentie

Op de dag van de ontvangst hebben de deelnemers een bezoek gebracht aan het huis waar de Conferentie van Wannsee plaatsvond, deze plaats werd berucht door de conferentie die de nazi's er op 20 januari 1942 hebben gehouden. Bedoeling was een voorbeeld te geven van een plaats van geschiedenis die omgevormd werd tot plaats van herinnering. Het gebouw herbergt vandaag een documentatiecentrum met een mediatheek en de bibliotheek Joseph Wulf. Het originele gebouw werd bewaard en het geheel is een mooi voorbeeld van een geslaagde associatie van een plek van herinnering en een plek van onderwijs².

De volgende dag, voor het begin van het groepswork, hebben de deelnemers de interventies aangehoord van twee specialisten van de herinneringskwesties uit Duitsland en Oostenrijk. De eerste spreker was Dr. Matthias Heyl, historicus en verantwoordelijke van het pedagogisch departement van de KZ Ravensbrück. Hij is tevens auteur, medeschrijver en uitgever van talrijke artikels en publicaties over de sociale en educatieve aspecten van de geschiedenis van de nazismisdrijven. Zijn spreekbeurt *'Sharing Conflict memories – Coping with the past'* (De verdeling van de herinnering van conflicten – Het verleden in de ogen kijken) heeft de nadruk gelegd op de delicate problematiek aangaande herinneringseducatie en de invloed dat deze kan hebben op een publiek van verschillende oorsprong. Op de vraag 'Moeten verschillende studiecentra, bibliotheken en archieven die als interessegebied de herinnering van een periode van de geschiedenis samensmelten tot een soort van regionaal super centrum?'³ geeft Dr. Heyl een dubbel antwoord: 'Inderdaad, aangezien sommige studiecentra of herinneringsorganisaties het steeds moeilijker krijgen als gevolg van het verdwijnen van de getuigen, nemen professionele musea het steeds vaker over dankzij de soms belangrijke middelen die zij krijgen van de nationale of regionale overheden. Dit is een onvermijdelijke en nodige tendens. Natuurlijk dient men ook te vermijden dat één centrum 'zijn waarheid' oplegt en zo een soort monopolie van de herinnering zou opleggen'.

De tweede spreker was dr. Ljiljana Radonic, van de universiteit van Wenen, met *'Europe between shared Memory Standards and divided Memory'* (Europa tussen de normen van de gemeenschappelijke herinnering en de verdeelde herinnering). Zij stelde deze problematiek voor aan de hand van het voorbeeld van het kamp van Jasenovac, het huidige Kroatië. Dit kamp is een

2. Zie de site www.ghwk.de en de fondscatalogus online op www.zeitgeschichte-online.de/alg-agg/

3. Zoals dit het geval zal zijn van het nieuwe museum Kazerne Dossin te Mechelen, voorzien voor juni 2012 en het Centre de Mémoire te Bastenaken, voorzien voor 2013-2014. In *Le Soir* van maandag 19 september 2011.

martelaarsplek voor alle inwoners van het voormalige Joegoslavië, maar is gelijktijdig de plaats waar Serviërs, Joden en Roma geleden hebben en waar de Kroaten (onder het ustaša regime) ontelbare wreedheden begingen. Hoe deze twee uitersten samenbrengen in deze plek en dit op een waardige manier die rekening houdt met de spanningen die ook vandaag nog tastbaar zijn tussen Serviërs en Kroaten?

Deze voorbeelden brengen ons bij de centrale vraag die onze reflectie verdient: hoe tot een Europese herinneringscultuur komen? Om een bevredigend antwoord op deze vragen te formuleren werd de groep in drie kleinere werkgroepen verdeeld. Elke groep had een bijzonder thema aan te vatten: de ongekende herinneringsplaatsen in de provincies (op het platteland), innovatie dankzij de nieuwe media en de generatie 21: opvoeding binnen de leerplannen, buiten de leerplannen en jeugdwerking. Wij zullen elk van deze thema's aankaarten door middel van een voorbeeld dat concreet voorkwam tijdens de conferentie.

De werkgroep die het thema van de ongekende herinneringsplaatsen had, kon op de meest concrete situaties rekenen. De vraag was hier inderdaad bijna steeds dezelfde: dient men al of niet het een of het ander monument of herinneringsplaats te redden en indien wel, met welke middelen? We kunnen hier het voorbeeld aanhalen van de vertegenwoordiger van het Comité die zich het lot van het voormalige concentratiekamp Uckermark heeft aangetrokken. Het gaat hier om een bijkamp van het beruchte vrouwenconcentratiekamp van Ravensbrück op ongeveer 100 km ten noorden van Berlijn. Het bijkamp werd geopend in mei 1942 en diende om de jonge meisjes en de kinderen in op te sluiten (Ravensbrück werd vooral voorgehouden voor volwassenen)⁴. Van januari tot maart 1945 werd het bijkamp aangewend als 'spoed' uitroeiingcentrum. Na de oorlog werd Uckermark bezet door het Russische leger en volledig heraangelegd. Op het einde van de Koude Oorlog werd het kamp verlaten. Sindsdien heeft de natuur langzaam maar zeker haar rechten weer opgeëist⁵. Het zou tot de jaren '70 duren eer het kamp officieel als concentratiekamp werd erkend. Sinds 1997 ijvert een lokaal comité voor de klassering van de site en zou het dit bijkamp van Ravensbrück geïntegreerd willen zien in het bezoekersparcours van het Museum. In afwachting dat het zover is, heeft het Comité een wandeling ineengeknutseld op de site van het voormalige bijkamp en dit in alle illegaliteit, aangezien de site normaal gezien verboden toegang is.

Een tweede voorbeeld kwam ons uit Oostenrijk. Dr. Andreas Meislinger, van de Österreichischer Gedenkdienst, stelde ons de volgende vraag: het geboortehuis van Adolf Hitler werd recentelijk opgekocht door de gemeente van Braunau am Inn. Wat dient er mee te gebeuren? Een herdenkingsplek (met het gevaar dat de plek een bedevaartsoord zou worden voor nostalgici van het Derde Rijk), een gedenkplaat zetten op het huis, het huis afbreken of er helemaal niets mee doen? De vraag bleef open.

De tweede werkgroep boog zich over een heel andere problematiek, namelijk die van de communicatiemiddelen. Kan men de herinneringsboodschap aan de (hoofdzakelijk jonge) mensen op een meer effectieve en inspirerende manier overbrengen? Men dient vast te stellen dat de communicatiemiddelen niet ontbreken. Zo zijn Facebook, LinkedIn, Netlog en Twitter de meeste bekende en gebruikte van het moment. Zij zouden mogelijk gebruikt kunnen worden om een memoriaal project in de kijker te zetten. Een andere internettool die veel wordt gebruikt om de historische vragen te beantwoorden is natuurlijk Wikipedia. Andere nevenversies zoals Milpedia (een militair naslagwerk) en Artcyclopedia (een kunstnaslagwerk) kwamen online met minder succes. Zou het nuttig zijn van een soort Memopedia te maken, die alle thema's en projecten aangaande

4. Simone Erpel, *Das 'Jugendschuttlager' Uckermark als Vernichtungslager*. In: Katja Limbacher, Maike Merten, Bettina Pfefferle, *Das Mädchenkonzentrationslager Uckermark*, Münster, Unrast-Verlag, p. 215-233.

5. Zie de foto's op de site van de Stichting Auschwitz en ook www.gedenkort-kz-uckermark.de

herinneringseducatie zou verzamelen? Hoe zou men dan echter de exactheid van de inhoud garanderen en de copyrightproblemen aanpakken?

De derde en laatste werkgroep interesseerde zich voor de opvoeding van de jongeren in de 21^e eeuw, zoals gezegd al dan niet in het kader van het onderwijs. Hoe deze jongeren motiveren en hoe kunnen we ze zover krijgen dat ze zich de goede vragen stellen? Tenslotte, hoe vermijden dat het tot hier volbracht werk niet in de vergetelheid zou raken van een generatie die geen rechtstreekse getuigen meer zal kennen?

Conclusies

Het doel van de conferentie was de tendensen in de Europese herinnering en/of in de herinneringsculturen te analyseren. De herinnering van het Nationaalsocialisme uit zich in de Europese landen op verschillende manieren, door herdenkingsdagen, rituelen, herinneringsplaatsen en publieke discours met een verschillende identiteit. In enkele van deze landen is de herinnering van het Nationaalsocialisme nog maar in een beginfase, dit wegens een verduistering van het vrij onderzoek in de sovjet- en stalinistische jaren die op de Tweede Wereldoorlog volgden. In deze landen werd de herinneringscultuur sterk georiënteerd en in sommige gevallen, onderdrukt.

Op de vraag 'in welke maten kan men tot een Europese herinneringscultuur komen' zal geen eenduidig antwoord komen, want als er wel iets duidelijk is geworden gedurende dit grote intra-Europese gebeuren, dan is het wel dat de herinneringseducatie een mozaïek met veel verschillende kleuren is. Tegenover deze overvloed aan concepten, manieren van werken en verschillende geschiedenissen, kan men zich de vraag stellen of het wel de moeite waard is van al deze mensen op eenzelfde plek bijeen te brengen, met het risico van een chaotische spraakverwarring te creëren. Het antwoord op deze vraag is echter zonder twijfel positief, want de conferentie van het Mostar Friedensprojekt was een zeer goede en nodige contactopname. Anderzijds verhinderde de wens van de projecten van elk beter te leren kennen het bereiken van een debat in de diepte. Zo was de aangereikte tijd meestal te kort (dit was vooral het geval voor de groepen 2 en 3).

Tenslotte, kan men nog een bijkomende moeilijkheid aankaarten onder de vorm van de omgangstaal. Het Engels heeft zich des te meer opgesteld als de *lingua franca* in Europa en in de rest van de wereld (de sector van de herinneringseducatie ontsnapt niet aan deze regel), het is dus een vereiste deze taal danig onder de knie te hebben indien men het werk en de debatten wil laten vooruitgaan. Dit is het geval, onder andere, van de TASK-Force (waar België de voorzitter van zal zijn van maart 2012 tot maart 2013) en van het internationaal archievenproject EHRI. Beide projecten zijn Europese lange termijnprojecten. De Slowaakse, Tsjechische, Poolse en Kroatische onderzoekers hebben het belang van het Engels zeer goed begrepen en dit is des te belangrijker aangezien er nog tal van uiterst belangrijke archieven, voor het onderzoek van de Holocaust, op onderzoek wachten in deze landen. Deze hebben hun inhaalmanoeuvre, wat het historisch onderzoek betreft nu zo'n twintig jaar geleden, ingezet. Hun bijdragen voor een beter begrip van de processen van de genocide in Oost-Europa, zullen in de komende jaren wellicht van uiterst belang zijn.